

STJEPAN MATKOVIĆ

SENJ I IZBORI ZA HRVATSKI SABOR U KONTEKSTU RAZVOJAČENJA¹

Stjepan Matković
Hrvatski institut za povijest
Opatička 10
HR 10000 Zagreb
matkovic@isp.hr

UDK: 94(497.5Senj)"19"
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 2022-07-15

Ovaj članak bavi se razmatranjem saborskih izbora na području grada Senja i njegovim upravnim statusom uoči razvojačenja Vojne krajine. U obzir su uzete i bitne odrednice koje su javljaju neposredno nakon tzv. provincijaliziranja, kad je Senj ponovo stekao civilnu upravu u sklopu Banske Hrvatske. Autor ukazuje na izvore nezadovoljstva Senjana njihovim položajem u sastavu Vojne krajine i na njihove težnje da s obnovom ustavnosti u Monarhiji povrate svoju gradsku autonomiju u građanskome dijelu Hrvatske. Težnja za razvojačenjem došla je do izražaja u saborskim raspravama na kojima su se jednoglasno razni zastupnici zalagali za interese grada Senja i njegovih građana, smatrajući da je glavni način za poticanje privrednih djelatnosti u odbacivanju utjecaja vojne uprave.

Ključne riječi: Senj, Vojna krajina, razvojačenje, Hrvatski sabor, parlamentarizam

Analizu pitanja uređenja upravnoga statusa grada Senja u drugoj polovici 19. stoljeća moguće je u znatnoj mjeri pratiti s promjenama u širim okvirima položaja hrvatskih zemalja u Austrijskoj Carevini, kasnije u Austro-Ugarskoj, koje su bile osobito vidljive na području razvitka parlamentarizma. Transformacija sustava glavnoga predstavničkog tijela odražavala je potrebe unutarnjega preustrojstva Monarhije kao odgovora na diktat vremena u kojemu su se tražili novi načini održivosti političke moći. Drugim riječima, jedna od promjena koja se našla na dnevnom redu s izmjenom položaja Habsburške Monarhije u vjhorima revolucionarnih izazova i promijenjenih odnosa snaga na političkoj karti Europe izazvanih porazima vojske Franje Josipa u ratovima 1859. i 1866. zahtijevala je uklanjanje zastarjelih oblika upravnih organizacija i prenošenje dijela ovlasti građanskim institucijama.

¹ Ovaj je rad nastao u sklopu projekta IP-2019-5148 Mappar i uz potporu Hrvatske zaklade za znanost.

U proljeće 1848. dokinut je staleški i po prvi put sazvan predstavnički ili građanski Sabor. Do saziva Hrvatskoga državnog sabora došlo je na temelju izbornoga reda iz 1848. koji je u rano proljeće sastavila skupina "najvrstnijih rodoljuba". Nedugo zatim odgovorio je magistrat slobodnoga i kraljevskoga grada Senja na poziv bana Josipa Jelačića i drugih hrvatskih ustanova kojim se zapravo propitivala lojalnost novim vlastima u banskoj Hrvatskoj. Senjani su bezuvjetno prihvatili bansku vlast i izjavili da se ne smatraju "militarskom graničarskom obćinom".² Iz njihova dopisa upućenoga Saboru bilo je jasno da su senjski predstavnici shvatili duh nadolazećih promjena kao prigodu da se riješe vojne uprave i povrate građanska prava kroz obnovu gradske samouprave. U istome je dokumentu bilo još razvidno da Senjani nisu pristajali uz pristaše promadžarskog unionizma jer su eksplicitno naglasili pristajanje uz hrvatsku nacionalnu ideju i dolazak na "naš državni Sabor", a ne u budimski parlament. Istodobno je gradsko poglavarstvo u Senju uputilo dopis vodstvu Zagrebačke županije u kojemu je potvrdilo svoju odanost kralju i banu. Pritom su Senjani tražili povratak statusa magistrata slobodnog i kraljevskoga grada, čime su odbacili položaj vojnokrajiske općine.³ Upravo su u nadolazećim sjednicama Hrvatskoga sabora vidjeli mogućnost da preko svojih zastupnika ispune svoje želje.

Prema *Imenoslovu saborskih poslanika županija, pukovnija, gradova, općina i kaptola* grad Senj je krajem svibnja 1848. jednoglasno izabrao dva zastupnika u Saboru. To su bili veliki fiškal Ivan Gvozdanović i prisjednik Sudbenoga stola Ambroz Vranicany.⁴ U ime Senjskoga kaptola bio je izabran kanonik Luka Petrović, dok je bansku pozivnicu kao virilni član Sabora dobio senjsko-modruški biskup Mirko Ožegović. Izbijanje oružanih sukoba na području Monarhije između predstavnika mađarskoga nacionalizma i snaga odanih vladajućoj dinastiji okončalo je kratkotrajni rad Hrvatskoga sabora, ne dopuštajući njegovom zastupstvu da provede ambiciozne planove. Na taj je način i senjsko pitanje ostalo zamrznuto.

Obnova ustavnoga stanja, koja je uslijedila krajem 1860. godine, omogućila je nastavak parlamentarnoga života u Austrijskoj Carevini a time i znatno brži razvitak političko-stranačke scene kao jednog od obilježja izgradnje građanskoga društva. Nakon povratka ustavnosti iznova je sazvan Hrvatski sabor. Izborni red iz 1861. za Sabor, koji je razmatran na Banskoj konferenciji

² Poglavarstvo grada Senja Zagrebačkoj županiji, vidi: J. KOLANOVIĆ, 2001, 276–278, I. PERIĆ, 2000, 278.

³ J. KOLANOVIĆ, 2001, 276–279.

⁴ HR-HDA-1, Popis zastupnika naroda za Sabor, 5. lipanj 1848.; I. PERIĆ, 2000, 394.

krajem prethodne godine i odobren u veljači 1861., preuzeo je sadržaj izbornoga zakona iz 1848. godine. Istoga je mjeseca vladar sazvao Sabor, ali u prvi mah nije pozvao i predstavnike hrvatsko-slavonske Vojne krajine. Za krajiški je prostor bio izdan poseban reskript koji je određivao zaseban način njihova zastupanja u saborskim klupama. S druge strane, Senj je poslao svoje zastupnike redovitim putem poput ostalih izbornih jedinica s područja civilne Hrvatske čime je bila istaknuta njegova dvojna priroda u kojoj je ipak do izražaja došla njegova municipalna autonomnost.

Prema Izbornom redu iz 1861. Senj je imao status slobodnoga kraljevskoga grada i davao je ponovo dva zastupnička mandata. Drugim riječima, radilo se o "povlaštenoj općini" koja se nalazila u opsegu Vojne krajine.⁵ Ako ga uspoređujemo s drugim gradovima, onda možemo ustanoviti da je Senj slao u Sabor isti broj zastupnika poput Požege, Križevaca, Koprivnice, Vukovara ili Samobora. Nadalje, Senjski kaptol davao je jednoga zastupnika uz predstavnike đakovačkoga, križevačkoga, modruško-krbavskog, riječkog i zagrebačkog kaptola, odnosno još triju pravoslavnih konsistorija.⁶ Kasniji izborni zakon iz 1867. u znatnoj je mjeri smanjio broj saborskih zastupnika. Birana su ukupno 66 zastupnika, a Senj je u novim okolnostima dobio pravo na izbor jednoga zastupnika. Kaptoli kao zborovi kanonika nisu više imali pravo izbora. Istodobno je i vojnokrajiškim zastupnicima uskraćeno pravo dolaska u Hrvatski sabor.

Tragovi provedbe izbora pretežno ukazuju samo na šture podatke o izbornim rezultatima. U skladu s kraljevom odlukom i izbornom redu održani su 25. ožujka 1861. prvi izbori nakon obnove ustavnosti na kojima su u Senju bili jednoglasno izabrani Ambroz i Vinko Vranjicani⁷, a Senjski kaptol je izabrao Franju Račkoga koji je još od polovine 1850-ih radio kao profesor crkvene povijesti i kanonskoga prava u senjskom sjemeništu. Međutim, Rački je svoje zastupničko mjesto samo djelomično iskoristio. On je 2. rujna položio mandat, objasnivši da je to učinio "radi svog zvanja, koje bi mi moglo na skoro naložiti odsutje iz domovine."⁸ Njegovo je mjesto upotpunio nakon izbora prezbiter

⁵ HR-HDA-65, kut. 120, sv. 1–7.

⁶ Prema petom članku Izbornoga reda iz 1848. svaki je kaptol ili konzistorij jedne i druge crkve birao po jednoga zastupnika. Vidjeti: *Izborni red za sabor od god. 1848.*

⁷ U izvorima se njihovo prezime piše na razne načine: *Vranjicani*, *Vranicani*, *Vranicany*, *Vraniczany*. Još jedan pripadnik obitelji bio je biran u Sabor. Riječ je o Josipu Vranjicaniju koji je bio izabran u ozaljskom kotaru.

⁸ HR-HDA-65, kut. 123, br. 75/3. i br. 90/5-4. U opsežnoj i najzapaženijoj biografiji o Račkome koja temeljito propituje njegova ideološka stajališta ne nalazimo podatke o načinu njegova izbora na Hrvatski sabor 1861. Usporediti: M. GROSS, 2004, 75.

Josip Torbar o čemu je ostala sačuvana izjava Senjskoga kaptola sastavljena na latinskom jeziku. Usto je kao virilni član Sabora bansku pozivnicu dobio i senjski biskup Vjenceslav Soić.⁹ Sve vjerodajnice (potvrđnice ili svjedodžbe) bile su providene voštanim pečatom gradskoga zaštitnika Svetoga Jurja i potpisima članova Gradskoga vijeća.¹⁰

Specifičan položaj Senja ležao je u činjenici da je bio pod vojničkom upravom i da je imao status vojnoga komuniteta.¹¹ Zbog neslaganja s takvim položajem, koje je tumačeno stalnim nazadovanjem nekad uspješnoga gospodarstva, raspravljalo se i u Saboru. Tako je saborska većina u kontekstu rasprave o opsegu hrvatske državne jedinice zaključila članak X. *O pozivu vojničke krajine Hrvatsko-Slavonske na sabor trojedne kraljevine, o ukinuću vojničke uprave u sl. i kr. gradu Senju, o uživotvorenju odredjenog po Nj. veličanstvu sdruženja Dalmacije, Dubrovnika i Kotora i Kvarnerskih otoka sa kraljevinama Hrvatskom i Slavonijom.*¹² Tom je prigodom u pogledu Senja naglašeno da je taj slobodni kraljevski grad unatoč svojim stečenim pravno-financijskim povlasticama u prošlosti još uvijek bio pod vojnom upravom. Krajem travnja prvi je put predloženo da Sabor pošalje kralju posebnu predstavku o povratu autonomije i utjelovljenju civilnom dijelu Hrvatske. Sabor je na svojoj petnaestoj sjednici, održanoj 23. svibnja 1861., sastavio Odbor glede sastavljanja predstavke o utjelovljenju grada Senja. Stoga je u tom pismenom podnesku koji je upućen kralju Franji Josipu zahtijevano da se Senj izdvoji iz vojne uprave i podčini "građansko-ustavnoj upravi".¹³ Kao glavni argument za demilitarizaciju navedena je pravna činjenica da je Senj stekao brojne kraljevske privilegije koje su mu mimo ustavnih prava bile oduzete svrstavanjem pod vojničku upravu. S povratkom ustavnosti u čitavoj Monarhiji činilo se prirodnim zahtijevati da se stara prava vrate i gradu Senju.

O Senju se govorilo prije saziva Hrvatskoga sabora i na ministarskoj konferenciji koja se održala 16. siječnja 1861. u Beču. Na njoj su sudjelovali kralj Franjo Josip, Ivan Mažuranić u svojstvu čelnika Hrvatske dvorske kancelarije (*Hofdikasterium*), ban Josip Šokčević i drugi državni uglednici.¹⁴ Vladar je odgovorio da se zastupnici Vojničke krajine u smislu starijega izbornoga reda iz 1840. pozovu u Sabor i da se isključivo bave državno-pravnim pitanjima. Takvo

⁹ O biskupu Soiću vidjeti: M. BOGOVIĆ, 2015.-16., 141–142.

¹⁰ HR-HDA-65, kut. 120., 26. 3. 1861.

¹¹ A. BUCZYNSKI, 1997, 297–298.

¹² *Spisi saborski*, 1862, 15–16.

¹³ HR-HDA-65, kut. 120, br. 17/10 i A. KOLAK-BOŠNJAK *et al.*, 2018, 41–42 i 52–53.

¹⁴ Zapisnik sjednice s popisom svih njezinih sudionika vidi u: S. MALFERT, 2009, 272.

je rješenje provedeno i krajiški su zastupnici nastupili u Saboru s ograničenim mandatom. S druge strane, ratni ministar grof August von Degenfeld-Schonburg nije podržao izdvajanje Senja iz vojne uprave, smatrajući da je riječ o gradu koji je još uvijek imao strateški bitan položaj za Monarhiju zbog čega bi povratak građanske uprave ugrozio vojničke interese. Izvješće bilježi: "Der Kriegsminister referierte hierauf infolge Ah. Aufforderung über die Frage der Ausscheidung Zenggs aus dem Militärgrenzverbande und lass eine die diesfalls bisher bestanden Verhältnisse beleuchtende Darstellung. Der Feldzeugmeister erörterte die militäristischen Rücksichten, welche die Stadt Zennng, die den Ausgangspunkt der in strategischer Beziehung wichtigen Josephinischen Straße bildet, als einen für die Verteidigung jener ganzen Gegend bedeutend Platz erscheinen lassen, und wies ferner darauf hin, daß es in politischer Beziehung sehr bedenklich wäre, mitten im Grenzbezirke unter einen autonomen Zivilverwaltung sich einen Herd für politische Agitationen aller Art bilden zu lassen."

Za vojni bi vrh i u političkom smislu povratak autonomne uprave u Senju bio upitan jer bi se stvorilo opasno žarište za političku agitaciju raznih vrsta, očito ciljajući na one struje koje su bile nesklone prema politici bečkoga dvora i centralistički raspoloženih ministarstva. S druge je strane potvrdio Mažuranić u raspravi na ministarskoj konferenciji zahtjeve za obnovom statusa slobodnoga grada uz opasku da Banske konferencija, koja je zasjedala u Zagrebu od studenoga 1860. do siječnja 1861., nije dovela u pitanje demilitarizaciju Senja. Hrvatski kancelar se u svom zalaganju za senjske interese mogao pozvati i na odluku Banske konferencije po kojoj "Sl.[obodni] i kr.[aljevski] grad Senj, kad bude odriješten od vlasti vojne, imat će uredjenje municipalno ono isto, koje po zakonu imadu ostali sl.[obodni] i kr.[aljevski] gradovi u kraljevini."¹⁵ Na taj je način pokušao pomiriti civilne i vojne interese, čime bi neizravno ubrzao povoljno rješenje za Senj i civilnu Hrvatsku. Istodobno se uvidom u materijale Hrvatske dvorske kancelarije može ustanoviti da je hrvatski kancelar u Beču tijekom saborskih zasjedanja bio obaviješten o saborskim predstavkama kojima se tražilo da se Senj odijeli od Vojne krajine.¹⁶

Senj se još spominjao tijekom 1861. u nekoliko rasprava saborskih sjednica. Dakako, najviše su poticaja davali senjski zastupnici koji su bili najupućeniji u problematiku. Tako je Vinko Vranjicani predlagao otvaranje realne i brodarske učionice, ukazujući na potrebu ulaganja u obrazovni potencijal Senja

¹⁵ Naputak izradjen po banskoj konferenciji, *Pozor*, 22. 12. 1860., glava XI., čl. 59.

¹⁶ HR-HDA-76, Kr. Hérvatsko-slavonski dvorski dikasterij, broj 1155, kut. 14, 23. svibnja 1861.

radi poticanja prometno-trgovačkih djelatnosti.¹⁷ Kod prijedloga o otvaranju austrijske konzularne agencije u Bihaću tumačilo se da bi takvo rješenje pojačalo veze znatnoga dijela Bosne ("s nahijama 170.000 duša") s Trstom, Rijekom i Senjom. Iz tog se podatka vidjela nakana sustavnijega vezivanja trgovačkih tokova između dijela jadranskih luka s Otomanskim Carstvom. Nadalje, zazivao se povratak starih carinskih pravila kojima bi se slijedom prava slobodnih luka poticala lokalna trgovina na području od Vinodola do Senja. Veliko vijeće grada Senja poslalo je zahtjev Saboru da se prigodom izgradnje željezničke pruge vodi računa o povezanosti Karlovca s "morskim stranama", uzimajući u obzir upravo i grad Senj.¹⁸ Ključni dokument za razumijevanje ozračja u Senju pojavio se u kolovozu 1861. tijekom zamaha saborskih rasprava. Riječ je o izjavi 33 člana Gradskega vijeća u Senju koja je temeljito ukazivala na potrebe razvitka grada s jasnom vizijom ukidanja vojne uprave i nesmetanoga sjedinjenja s civilnom Hrvatskom.¹⁹ Na taj je način senjsko zastupstvo potvrdilo štetnost vojne uprave o kojoj je govorila većina saborskih zastupnika, kad se bavila vojnokrajiškom temom.

Na kraju sumiranja događaja iz 1861. podsjetimo da u Sabor nisu došli predstavnici grada Rijeke s pripadajućim kotarom i zastupnici riječkoga kaptola. To je bila bitna činjenica u kontekstu određivanja lojalnosti prema banskoj vlasti i Saboru. Otada su ipak prilike išle na ruku sve bržem razvitku Rijeke koja se mogla osloniti na sve opipljiviju pomoć vodećih predstavnika Budima, napose mađarskih državnika po čijim je viđenjima upravo taj grad trebao postati glavni emporij na istočno-jadranskoj obali i kao takav bitna karika u poticanju ugarskoga gospodarstva. Usto, sljedeće 1862. godine bio je usvojen novi vojni i općinski zakon koji je slabio ionako ograničenu gradsku autonomiju. Prema tom zakonu je gradsko vijeće imalo pravo samo na savjetodavni glas, odnosno svaki je njegov zaključak morao ići na odobre nje vojnom zapovjedništvu. Povjesničari su uočili da je time potvrđeno prvenstvo vojnih nad civilnim interesima.²⁰ Vojni zapovjednici su imenovali gradsku upravu i na taj je način prilagođavali potrebama vojnokrajiškoga sustava koji je unatoč svim slabostima i dalje funkcionirao uz punu potporu vrha Monarhije.

Sabor koji je bio sazvan 1865. ponovio je prethodna iskustva. Teritorijalna cjelovitost Kraljevine Hrvatske i Slavonije bila je otpočetak među najvažnijim

¹⁷ A. KOLAK-BOŠNJAK *et al.*, 2018, 179.

¹⁸ *Ibid.*, 181.

¹⁹ HR-HDA-65, Omot, br. 60/1-60/6, LX. sjednica, 13. 8. 1861. Izvorni tekst nalazi se u prilogu ovoga članka.

²⁰ M. VALENTIĆ, 1965, 86.

znati riječi, kako to ne samo sadržaj nego i budući korist na
 se domovini ali i ujedno i korist ovoga grada su sobom donosi.
 (u Senju 7. Kolovoza 1861.)

Gradsko vijeće ja 33 potpisa
 (Društvo CIX.)

Anton Vlahović
 Anton Šušić
 Antonio Berjatić
 Jovanuškić
 Kaiste Geržanić
 Filip Terlan
 Ivan up. Sucić
 Tom Pradić
 Tom Hrečaz
 Jakov Thran
 Anton Hestki
 Dan. Ant. Pilić
 Valentin Melonić
 Tinko Kravosany
 Franjo Terzagović
 Rukopis: Obora.

Ivan Franjević
 Nikola Berkević
 Franjo Carina
 Jos. Maroz
 Ivan Matković
 Nikola Čičić
 Mate Martić
 Lov Bradić
 J. Tomić
 Ivan Trojger
 Franjo Pacher
 Tomo Petrić
 J. Adolf Prajarić
 D. Marniković
 George Killewinski
 Franjo Trojger
 Leopold Kupčić
 Jure Kuntić

Sl. 1. Potpisi članova gradskoga vijeća u Senju koji su se 7. 8. 1861. obratili Hrvatskom saboru (izvor: HR-HDA-65, br. 60/4, kut. 122)

zahtjevima većine saborskih zastupnika. U tom je smislu iznova zatraženo dokidanje vojnokrajiškoga područja i njegovo sjedinjenje sa civilnom Hrvatskom. Zastupnici su tražili da u Saboru bude zastupana i Petrovaradinska pukovnija, koja je bila pod Temišvarskom general-zapovjedništvom, želeći time naglasiti potrebu integralnoga rješenja vojnokrajiškoga pitanja. Sabor je ponovo zahtijevao od kralja da se u gradu Senju ukine vojna uprava i da mu se prizna status slobodnog kraljevskog grada. U zasebnoj su predstavi zastupnici posebno istaknuli primjer Rijeke, koja je znatno napredovala pod civilnom upravom, i Senja koji je pod vojnom upravom stalno nazadovao u trgovačkom pogledu.²¹ Sve važnije saborske adrese isticale su u prvi plan pitanje Dalmacije, Rijeke i Vojne krajine. U slučaju Dalmacije česte su bile žalbe zbog mnogih iznevjerenih obećanja za koja su zastupnici okrivili središnju vladu, koja je, tobože, radila bez kraljevog znanja. U slučaju Vojne krajine Sabor iz razdoblja 1865.-1867. uglavnom je zauzeo radikalnije stajalište u odnosu na prijašnji Sabor, jer je većina izloženih adresa tražila da se što prije ukine krajiški sustav i da se njegovo područje pripoji Provincijalu.²² Senj je 1865. poslao nova imena u saborske klupe. Na tim su redovitim izborima birani Dragutin Akurti (Accurti) i Vatroslav Vinski, dok je kaptol izabrao Antuna Sokolića. U studenome 1866. obavljani su novi izbori za koje je sačuvan zapisnik koji baca više svjetla na izborni postupak. Izbori su sazvani na temelju magistratskog oglasa četiri dana prije izbornoga čina. Izorno povjerenstvo je bilo sazvano u magistratskoj vijećnici pod predsjedanjem Koste Ostojića i kapetana auditora Ivana Wenighofera, općinskog upravitelja Ivana Pachera, gradskoga starješine Mate Karlića, općinskoga savjetnika Ivana Accurtija i pučanina Ivana Planinca.²³ Upisani birači su trebali na dan izbora doći u vijećnicu i glasovati. Od 331 upisanih pristupilo je izboru samo 63 birača. Svi su glasovali s ceduljama, odnosno nitko nije glasovao usmeno. Birali su između tri kandidata, od kojih je pobijedio posjednik Antun Jurković s 48 glasova, Ivan Petrović je osvojio 14 a jedan Jure Domazetović.

Na sljedećim je izborima za Hrvatski sabor, koji su održani u studenome 1867., pobjedu odnio Franjo Rački nad dotadašnjim zastupnikom Jurkovićem. Od ukupno 157 glasača izborima je pristupilo 60 birača od kojih je 56 glasovala za Račkoga.²⁴ Ti su izbori bili održani po novom izbornom zakonu koji je povisio izborni cenzus i time u znatnoj mjeri smanjio broj saborskih zastupnika. Međutim,

²¹ HR-HDA-76, fond Dvorske kancelarije, kut. 272, br. 160, saborski dopis kralju od 21. 2. 1866.

²² HR-HDA-76, kut. CCLXXII., br. 160, Sabor kralju 21. II. 1866.

²³ HR-HDA-65, kut. 129, izborni zapisnik od 15. studenoga 1866.

²⁴ HR-HDA-65, kut. 130, izborni zapisnik od 21. studenoga 1867.

odnosi između vladajućih unionista i opozicije jako su se narušili. Biskup Josip Juraj Strossmayer je protumačio izborne rezultate kao posljedicu "fatalnoga samosilja današnjih vladara i njihovih podlih pristaša, ali su s druge strane i neumjesnost i slabost skrajnu našega naroda otkrili."²⁵ Rački je napustio Sabor na početku siječnja 1868. s većim brojem pripadnika oporbe nakon verifikacije mandata, tako da su se morali održati novi izbori za senjsku izbornu jedinicu. Na njegovo je mjesto bio izabran Vatroslav Simić.

Za toga su razdoblja saborski zastupnici iznova uputili predstavku kralju radi izgradnje željeznice do Senja, uvjeravajući vladara da je nastala "skrajna nužda po najvjerniji primorski narod i grad Senj" da ne ostane u prometnoj izolaciji.²⁶ Predstavka se pozivala na ranije senjske molbe da njihov grad bude uključen u željezničku mrežu koja se gradila od Ugarske do Jadranskoga mora. O tom se pitanju raspravljalo u saborskom odboru za željeznice kojim je predsjedao senjski biskup Soić.²⁷ U istome je razdoblju kralj s kraljicom odlučio posjetiti hrvatsko područje. Tijekom putovanja po primorskom dijelu kratko je boravio 16. 3. 1869. u Senju. Prema svim je izvješćima taj posjet, koji je trajao dva i pol sata, prošao u svečanom raspoloženju bez znakova javnoga nezadovoljstva s aktualnim položajem Senja.²⁸

Krajem iste godine izbila je polemika između tada vodećih stranaka oko statusa Senja. U pozadini je bila činjenica da je grad poslao svoje predstavnike na bansku instalaciju Levina baruna Raucha i za prigodu svečanoga dočeka kraljeva dolaska u Zagreb. Za anonimnog pisca u listu *Zatočnik* slanje delegata je bio nepobitni pokazatelj nagodbenoga stajališta. U očima glasila Narodne liberalne stranke radilo se o "magjaronskim" deputacijama kojima su Senjani htjeli bez obzira na ostala područja Vojne krajine i bez prethodnoga dogovora s Hrvatskim saborom izvojevati povratak civilne uprave.²⁹ Prema ovoj skupini narodnjaka upravo su područja Vojne krajine trebala poslužiti da se osujete mađarske pretenzije koje su išle za ovladavanjem prostora između Dunava i Jadranskoga mora. Zbog toga su oštro kritizirane sve pojave koje su išle u prilog čvrstoga savezništva s Mađarima i suradnje s banom Rauchom.³⁰

²⁵ F. ŠIŠIĆ, 1928, 55.

²⁶ Predstavka sabora na Nj. Veličanstvo glede gradnje željeznice do Senja, *Saborski spisi Sabora Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od godine 1867.-1870.*, 1905, 41.

²⁷ Ibid., 47.

²⁸ O posjeti je izvještavao dnevni tisak na temelju službenih izvješća. Indikativno je da se u suvremenoj historiografiji bilježi dolazak kraljevskoga para u Zagreb, Karlovac i Bjelovar, a ostali dijelovi putovanja, a time i boravak u Senju, nisu spomenuti. Usp. N. BUDAK *et al.*, 2003, 159.

²⁹ Iz Senja, *Zatočnik*, 19. 10. 1869., 2–3.

³⁰ Ukinutak krajine, *Zatočnik*, 4. 9. 1869., 1–2.

Provladine *Narodne Novine* reagirale su na takvo pisanje, tvrdeći da su njihova izaslanstva upravo bila dokaz ispravne borbe za uvođenje građanske uprave i potvrda kontinuiteta duha kraljevskoga slobodnog grada. Podsjetili su na slučaj iz Sabora iz 1861., kad su Senjani ostali u sabornici, dok su Krajišnici morali uslijed vladareva naloga prijevremeno napustiti saborske klupe i vratiti se u Vojnu krajinu. *Narodne Novine* su završile svoj odgovor sljedećom tvrdnjom: "U našem gradu uvijek se je štovalo obstojeće poglavarstvo; hvala gospodi vojnoga reda, koji upravljaju gradom, na njihovoj možda dobroj volji i njihovu trudu za grad; izvedenju koristnosnih institucijah pako vojni sustav sveudilj priečiše i prieći, akoprem je danas više i volje i napora."³¹ Na taj je način vladin list osporio vrijednost vojne uprave, sugerirajući da su kritičari slanja izaslanstva u Zagreb bili zapravo produžena ruka vojnih krugova koji su htjeli zadržati Senj u tadašnjem statusu. *Zatočnik* je doista pisao o "opasnostima provincijalizacije", tumačeći javnosti da bi Senjani samostalnom akcijom samo promijenili gospodara jer bi došli pod upravu unionističke vlade. Tako se duboki razdor između unionističkih nagodbenjaka i oporbenih narodnjaka prenio i na Senj.

Na posljednjim izborima uoči dokinuća vojne uprave, koji su održani u svibnju 1871., pobijedio je Antun Jakić, kandidat Narodne stranke i istaknuti gospodarstvenik s odličnim uvidom u privredne aktivnosti toga razdoblja jer je bio predsjednik Trgovačke i obrtničke komore u Zagrebu. Grad Senj je prema odredbama Zakonske osnove o izbornom redu za sabor kraljevina Hrvatske i Slavonije iz 1870. imao pravo na jednoga zastupnika. Na tim je izborima od 99 birača glasovalo 60 njih od kojih je 56 dalo glas Jakiću, pokazujući time nadmoć oporbene strane.³² Međutim, političko ozračje nije dopustilo da se sastavi novi saziv Sabora. Stoga je Sabor bio dogodine raspušten. Kasnije se Jakić više nije pojavljivao kao kandidat u Senju. Pobijedio je još dva puta na izborima u jednome od zagrebačkih izbornih jedinica (1872. i 1875). Međutim, kao saborski zastupnik nije zaboravio Senj jer se nakon razvojačenja uključio u raspravu o proračunu za bjelovarsku županiju i grad Senj, pri čemu se zalagao da državne vlasti u skladu s odredbama Hrvatsko-ugarske nagodbe točnije odrede u proračunu potrebe i pokrića za troškove koji su se pojavili nakon sjedinjenja krajiškoga područja s banskom Hrvatskom.³³

³¹ Senjski gradjani, *Narodne Novine*, 8. 11. 1869., 1.

³² Brzobjavne vijesti, *Branik*, 17. 5. 1871., 1.

³³ *Saborski dnevnik Kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Godina 1872. – 1875.*, 1875, 139.

Nedugo nakon izbora iz 1871. pojavljuju se u pravaškim novinama *Hervatska* dva članka koja su njenim čitateljima opisivala raspoloženje u Senju, ali i predviđjela neke buduće odnose u tome gradu.³⁴ Anonimni dopisnik je u ime "mlade stranke Senjana" opisao u lošem svjetlu gospodarsku i socijalnu situaciju. Napose se okomio na "narodnjake" koji "prigodom saborskih izborah šterkljaše se od jednoga kraja do drugoga; neukoj i vukuljam verujućoj svetini svega i svačesa obećivaše, obećaaše joj zlatne berda i na njima biserne jabuke." Pravaši su pritom izdvojili ulogu svećenstva i učitelja s gimnazije i sjemeništa kao glavnih promicatelja "narodnjaštva". Ovaj je članak nagovijestio vrijeme uspona pravaštva u Senju jer će u sljedećim desetljećima upravo na tom području Stranka prava početi ostvarivati vrlo dobre rezultate na saborskim izborima.

Krajem 1860-ih kralj je prihvatio raspravljati o ukinuću dijela Vojne Krajine. U kolovozu 1870. objavio je ručno pismo u kojem je odredio da se izrade prijedlozi o razvojačenju đurđevačko-varaždinske, križevačko-varaždinske i 12. satnije slunjske pukovnije, kao i vojnih općina Sisak i Senj. Prijedlozi o načinu ukinuća trebali su biti usklađeni između ugarske, hrvatske i austrijske vlade te vojnoga ministarstva. Kralj je u lipnju 1871. odredio provedbu razvojačenja koje je uskoro uredno provedeno.³⁵

Neposredno nakon održanih izbora za Hrvatski sabor krenulo se s ukinućem "nekih predielah vojničke krajine". Sljedeće je godine vladar - 9. ožujka 1872. - odredio da se bjelovarska županija, gradovi Bjelovar i Ivanić, zatim kr. slobodni i slobodni lučki grad lučki grad Senj kao i općina vojni Sisak imaju predati u roku od četrnaest dana građanskoj upravi. Na taj su način spomenuti dijelovi postali "novo udo ustavne domovine". Postupak razvojačenja vodio je povjerenik podmaršal Ferdinand Rosenzweig Drauwehrski koji je 8. lipnja 1871. bio imenovan povjerenikom za provođenje demilitarizacije.³⁶

Predaja Senja građanskoj upravi svečano je održana 3. travnja 1872. u nazočnosti vojnoga izaslanika fregatnoga kapetana Vilima Zambonija. U svojstvu primatelja vlasti nastupio je upravitelj Riječke županije i civilni kapetan grada i kotara Bakra August Dutković. Sačuvan je zapisnik primopredaje koja je održana u vijećnici grada. U ime grada Senja bili su nazočni načelnik Josip (Joso) pl. Jovanović, podnačelnik Jerman Barac, Jure Domazetović, Franjo Carina, Vasilj Pauković, Josip Akurti, Vinko Krišković, Franjo Vrhovac, Josip

³⁴ Iz Senja, *Hervatska*, 20. 8. 1871., 4 i Senj, 11. rujna, *Hervatska*, 24. 9. 1871., 4.

³⁵ Više o dokidanju vojne uprave u navedenim područjima kod: M. VALENTIĆ, 1981.

³⁶ Osnovne biografske podatke o povjereniku vidjeti u nekrologu: *Wiener Zeitung*, 5. 9. 1892., 3.

Venzel, Mirko Vinski, Ivan Bontić, Rafael Krajač, Mirko Berković, Tomo Barili, Isidor Vuić, Ivan Krajač i Vinko pl. Vranyczany.³⁷ U zapisniku o primopredaji bilo je eksplicitno navedeno da je Senju bio nametnut vojno krajiški sustav i da ga njegovi građani nisu nikada zakonitim smatrali.

Primopredajnom zapisniku pridodana su bila još dva dokumenta. Prvi je bio zapisnik koji su potpisali stari načelnik Kosta Ostojić i novi Josip Jovanović prigodom primopredaje gradske blagajne. Drugi je zrcalio plan razvitka Senja. Preponizne molbe i želje zastupstva prigodom utjelovljenja iznijele su zahtjeve lokalne zajednice. U njima je zatraženo uređenje zbornoga suda, dopuštenje za izgradnju senjske željeznice, dokončanje lučkih građevina, smještaj sjedišta riječke županije u Senju u slučaju ako bi se županija iz Rijeke razmjestila uz tumačenje da je Senj prikladno mjesto za sjedište novoustrojene županije, poticanje izgradnje tvornice duhana korištenje prostora već postojećih velikih magazina³⁸, dobivanje beskamatnoga zajma za obnovu školske zgrade i kanalizaciju, osnivanje trgovačke komore jer na obalnom području od Rijeke do Zadra nije bilo ustanove za zastupanje trgovačkih interesa, podizanje nautičke škole i održavanje statusa posadnoga mjesta zbog jamčenja javne sigurnosti.³⁹

S druge su strane službena izvješća pokazala da je za državnu i vojnu vlast jedno od glavnih pitanja prigodom razvojačenja bilo određivanje sudbine vojnoga inventara. Ministar rata odredio je preko vojnoga zapovjedništva u Zagrebu da pokuštvo predaje građanskoj upravi. U oglasu Banskoga namjesnika, koji je u stvari slijedio odluke Kraljevskoga otpisa iz 1871. o prijelazu dijela Vojne krajine pod građansku upravu, bilo je izrijekom navedeno za gradove Senj, Bjelovar i Ivanić "da će jim se svi građevni predmeti kojemu drago vrsti, što su podignuti o trošku njihova vojno-obćinskoga prihoda, kao poglavarstvene sgrade, crkve, bolnice, staje itd., skupa sa pripadajućimi jim zemljišti, priznati kao podpuna njihova vlastnost."⁴⁰ Administrativne troškove prijenosa vlasti, u kojima su mahom sudjelovala vojna lica, nije htjela na sebe preuzeti uprava ministarstva financija u Budimpešti tako da su oni pali na teret zemaljske vlade u Zagrebu. U tu je svrhu određen kao izvor pokrića autonomni proračun kojim su raspolagali u ime hrvatske vlade ban Koloman Bedeković i njegov nasljednik

³⁷ HR-HDA-78, kut. 31, bez sign. Vidjeti prilog na kraju ovoga članka.

³⁸ Usporediti članak M. DESPOT, 1975, 407–420, u kojemu se ističe 1872. kao godina početka pregovora o osnivanju tvornice duhana po odobrenju ugarskoga ministarstva financija.

³⁹ O sadržaju gradskih zapisnika iz 1872. vidi: A. GLAVIČIĆ, 1994, 211–238.

⁴⁰ HR-HDA-78, kut. 31, Oglas banskoga namjesnika kr. zemaljske vlade, § 21., Zagreb 30. 3. 1872., 2.

S gledišta saborske prakse vrijedno je spomenuti i činjenicu koju je iznio kraljev odpis u pogledu prijelaza pod građansku upravu. U čl. 28 odpisa pisalo je: "Pošto je Senj već u hrvatsko-slavonskom Saboru zastupljen imaju još iz onih krajiških kotarah poslati i to bjelovarska županija 8, grad Bjelovar 1 i grad Ivanić 1, svega 10 zastupnika."⁴³ U pogledu izbornoga prava primijenjen je izborni postupak koji je vrijedio od rujna 1870. prigodom izbora za Hrvatski sabor. Posebno je naznačeno da "djelovno služeći časnici krajiške vojske, krajiške upravne struke, auditoriata, vojno liečničkog i vojno računarskog častičkog sbora, dalje djelovno služeći podliečnici i k djelovnom staležu vojske i brodarstva prinadlezeći zvaničnici" ne mogu biti birani, a pravo biranja mogu koristiti u svojstvu posjednika nekretina i to samo preko opunomoćenika.⁴⁴ Na taj je način bio određen broj zastupnika s područja bivše Vojne krajine koji se unatoč izbornim reformama više nije mijenjao do sloma Austro-Ugarske.

Neposredno nakon povratka civilne uprave Senj se ponovo našao na dnevnom redu saborskih sjednica. Tako je zastupnik Milan Makanec prvi u kolovozu 1872. podržao zahtjeve senjskoga građanstva, pozivajući zastupnike u zajedničkom Ugarsko-hrvatskom saboru u Budimpešti da ispune one prijedloge koji su bili u domeni zajedničke prometne politike.⁴⁵ Više je pozornosti privukao zastupnik trgovac i tadašnji podnačelnik u Zagrebu Gjuro Crnadak, prvi birani zastupnik u Senju nakon dokinuća vojne uprave. Crnadak je bio izabran u kolovozu 1875. u nadmetanju s odvjetnikom Jurom Erlerom. Na tim je izborima glasovalo 122 izbornika, od kojih je 68 dalo glas Crnatku, a 54 Erleru.⁴⁶ Kasnije je Crnadak na jednoj saborskoj sjednici upozorio javnost da je uoči zadnjih izbora za Sabor vlada imenovala posebnoga povjerenika za Senj. Propitujući ponašanje Dragutina Maixnera, prisjednika Sudbenoga stola u Rijeci, koji je obnašao povjereničku dužnost, utvrdio je da se povjerenik izravno uključio u izbornu agitaciju u korist vladinih kandidata. Crnadak je prozvao povjerenika da je građanstvu "obećavao brda i doline", a kad su izbori bili dovršeni Maixner je otišao iz Senja "i š njim sva njegova obećanja."⁴⁷ Na taj je način senjski zastupnik iskoristio saborsku pozornicu da bi ponovo

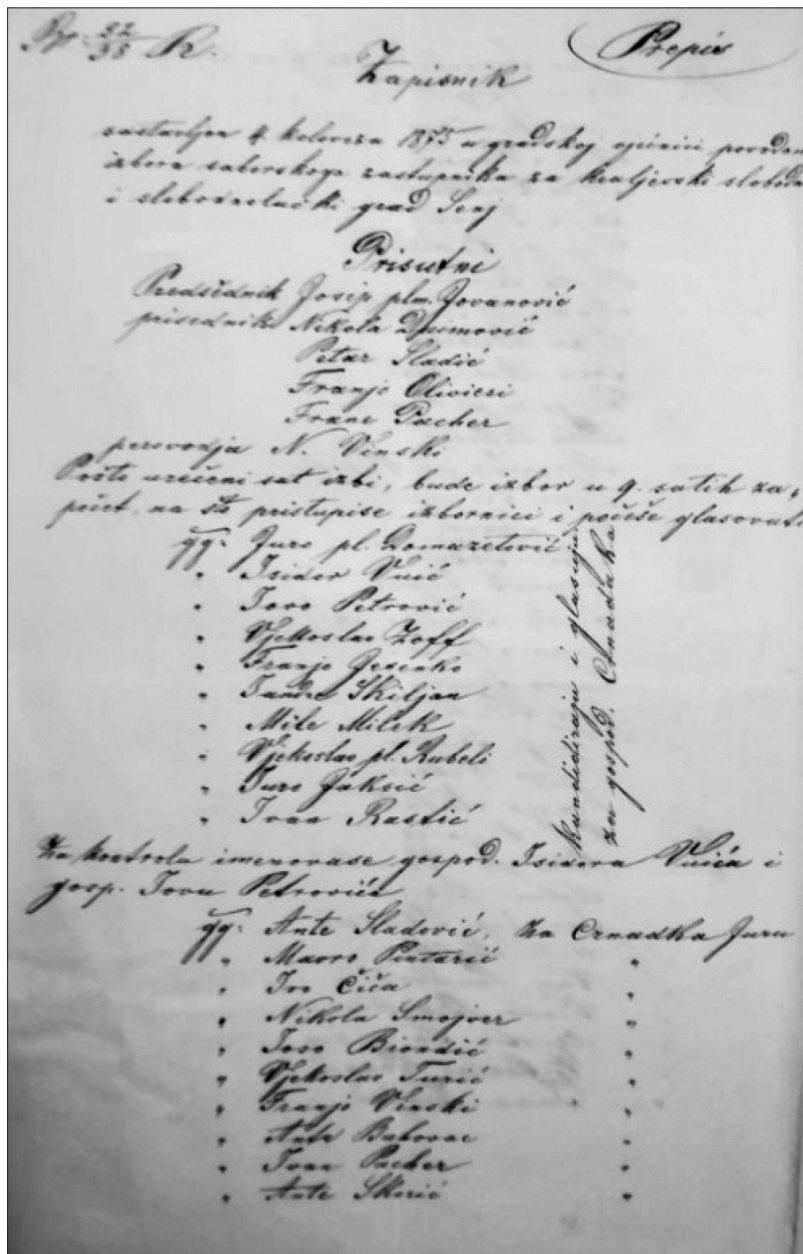
⁴³ HR-HDA-78, kut. 38, 1116/1871.

⁴⁴ Ibid., § 29.

⁴⁵ *Saborski dnevnik Kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Godina 1872. – 1875.*, 1875, 403.

⁴⁶ HR-HDA-79, Unutarnji odjel zemaljske vlade, kut. 117, prijepis Zapisnika od 4. 8. 1875. točno navodi imena i prezimena izbornika te za kojega su kandidata glasovali. Popis se nalazi u prilogu ovoga članka.

⁴⁷ Ibid., 406.

Sl. 3. Popis senjskih izbornika koji su 1875. glasovali na saborskim izborima
(izvor: HR-HDA-79, Unutarnji odjel zemaljske vlade, kut. 117)

ukazao kako su središnje vlasti zanemarile pitanje gospodarske obnove i novoga razvitka nekadašnje slavne luke na Jadranu. S obzirom na buduća obilježja hrvatske privrede u okvirima Hrvatsko-hrvatske nagodbe i očitovane interese monarhijskih središta u Beču i Budimpešti, Crnatkova je ocjena mogla biti primijenjena i tijekom sljedećih desetljeća.

Unatoč ograničenomu izbornomu pravu, rezultati na saborskim izborima su realno odražavali omjere snaga vodećih političkih struja u Senju. Zbog opadanja gospodarske moći, ishodi su povremeno išli u prilog oporbenih predstavnika iz redova rastućega pravaštva. Tijekom većega dijela 1870-ih glavnu su riječ vodile pristaše Narodne liberalne stranke (Antun Jakić i Gjuro Crnadak). Zatim su dugi niz godina Senj zastupali pravaši Fran Folnegović (od 1878. do 1887.) i Drago Vlahović (od početka 20. stoljeća do 1913.). Za vrijeme dominacije autokratske vladavine bana Khuen-Héderváryja zastupničko mjesto je preuzeo kandidat režimske Narodne stranke (Antun Lobmayer). Promatrajući imena navedenih zastupnika može se uočiti da je među senjskim zastupnicima bilo osoba koje nisu bile rođene u Senju. Suprotno tome, zabilježeni su u drugim izbornim jedinicama uspjesi Senjana. Primjerice, Ladislav Krajacz, Josip Geržanić i Vinko Krišković pobjeđivali su u raznim jedinicama po ličkom području.

Može se zaključiti da je Senj u navedenom razdoblju potvrdio tradiciju kraljevskoga grada koji je u prijelomnim trenucima povijesti sabora Trojedne kraljevine položio test lojalnosti prema hrvatskoj ustavnosti. Istodobno su njeni predstavnici bili svjesni ubrzanih promjena sa svim nepovoljnim posljedicama po razvitak Senja zbog čega su iznosili razrađene poglede o privrednoj obnovi svoga područja. S druge je strane stezanje gradske autonomije ukazivalo na nehajno ponašanje najviših državnih vlasti prema gospodarskom uvenuću Senja i na prespore intervencije političkih središta koje više nisu mogle zaustaviti gospodarski pad. Unatoč ispunjenu dijela zahtjeva senjskih uglednika dani slavne prošlosti nisu se više mogli obnoviti. Saborski izbori zrcalili su odnose različitih političkih struja, pri čemu se uočava da je Senj pratio glavne tokove političke scene tako da su na njegovu području djelovali predstavnici ključnih stranaka. Ipak su osobiti prilog političkom životu dale pristaše Stranke prava koje su od 1870-ih godina s povratkom Senja u sastav banske Hrvatske iskoristile negativne strane dualističkog poretka i tako se počele nametati kao glavna oporbena stranka koja je u pojedinim područjima banske Hrvatske osvajala izborne mandate. Među njima je bio i Senj.

*Literatura**I. Izvori*

- HR-HDA-1, Sabor Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije (1848.)
HR-HDA-65, Hrvatski sabor (1861. – 1918.)
HR-HDA-76, Hrvatska dvorska kancelarija (Hrvatski dvorski dikasterij)
HR-HDA-78, Predsjedništvo Zemaljske vlade
HR-HDA-79, Unutarnji odjel Zemaljske vlade
Arijana KOLAK-BOŠNJAK – Tomislav MARKUS – Stjepan MATKOVIĆ (prir.),
Hrvatski sabor 1861.: zaključci i drugi važniji spisi, Zagreb, 2018.
Josip KOLANOVIĆ (ur.), *Hrvatski državni sabor 1848.*, sv. I, Zagreb, 2001.
Stefan MALFÈR (prir.), *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867*,
dio IV, sv. 3, Beč, 2009.
Saborski dnevnik Kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Godina 1872. – 1875.,
sv. I., Zagreb, 1875.
Saborski spisi Sabora Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od godine 1867.-
1870., Zagreb, 1905.
Spisi saborski, sv. I, Zagreb, 1862.
Ferdo ŠIŠIĆ (prir.), *Korespondencija Rački-Strossmayer*, knj. 1, Zagreb, 1928.

II. Novine

- Branik*, 17. 5. 1871., br. 45.
Hrvatska, 20. 8. 1871., br. 34.
Hrvatska, 24. 9. 1871., br. 39.
Narodne Novine, 8. 11. 1869., br. 255.
Pozor, 22. 12. 1860., br. 70.
Wiener Zeitung, 5. 9. 1892., br. 203.
Zatočnik, 4. 9. 1869., br. 2.
Zatočnik, 19. 10. 1869., br. 39.

III. Knjige i članci

- Mile BOGOVIĆ, Moji predšasnici biskupi – u Senju, Otočcu, Krbavi, Modrušu,
Vinodolu i Rijeci, *Senjski zbornik*, 42-43, 2015.-16., 5–197.
Alexander BUCZYNSKI, *Gradovi Vojne krajine*, knj. 2, Zagreb, 1997.
Neven BUDAK – Mario STRECHA – Željko KRUŠELJ, *Habsburzi i Hrvati*, Zagreb,
2003.
Miroslava DESPOT, Tvornica duhana u Senju, *Senjski zbornik*, 6, 1975, 407–420.
Ante GLAVIČIĆ, Izvadci iz zapisnika grada Senja iz 1872., *Senjski zbornik*, 21, 1994,
211–238.
Mirjana GROSS, *Vijek i djelovanje Franje Račkoga*, Zagreb, 2004.

Ivo PERIĆ, *Hrvatski državni sabor 1848. – 2000.*, sv. 1, Zagreb, 2000.

Mirko VALENTIĆ, Razvitak Senja u okviru Hrvatsko-slavonske Vojne krajine, *Senjski zbornik*, 1, 1965, 69–93.

Mirko VALENTIĆ, *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849 – 1881*, Zagreb, 1981.

Franz VANIČEK, *Promemoria des Zengger Eisenbahncomites zur kroat.-slav. Eisenbahn-Frage*, Zagreb, 1862.

PRILOZI

Prilog 1. *Molba senjskih vijećnika Saboru od 7. kolovoza 1861.*⁴⁸

Poznato je svakomu da su dan današnji kod pojedinca čovjeka kao god i kod cijelih naroda potrebštine sve to veće, da je neprestano nastojanje oko postignuća društvenog blagostanja na toliko mah preotelo, da je među ostalima takodjer stanovništvo gornje naše krajine i s njom u toli uzkom savezu stojećeg grada Senja sasvim iznemoglo i to stoga što je zemlja od naravi u obće slabo plodna a obrtnost na nisku stepenu razvitka. - Naša domovina Hrvatska od prirode je uslied položaja svoga i brodonosnih potokah, kojimi je s Ugarskom i Banatom spojena, izabrana da bude kao most, po kojem bi se proizvodi s onih stranah prema jadranskomu moru najkraće i najprijatnije izvažati ili dostavljati mogli, te kad bi se samo oko uzdržanja ovih polugah blagostanja nastojalo, ne bi se Hrvatska glada i nužde bojati imala, a da je tomu tako, t. j. da je baš naša domovina najkraći put po kojem se proizvodi iz rečenih stranah najuspješnije izvažati mogu, pokazuje nastojanje tolikih vladarah slavne uzpomene, koji su za to postignuće bolje rečene svrhe podizati davali poznate u našoj domovini prema moru vodeće trgovačke ceste.

Naša domovina Hrvatska od prirode je uslied položaja svoga i brodonosnih potokah, kojimi je s Ugarskom i Banatom spojena, izabrana da bude kao most, po kojem bi se proizvodi s onih stranah prema jadranskomu moru najkraće i najprijatnije izvažati ili dostavljati mogli, te kad bi se samo oko uzdržanja ovih polugah blagostanja nastojalo, ne bi se Hrvatska glada i nužde bojati imala, a da je tomu tako, t. j. da je baš naša domovina najkraći put po kojem se proizvodi iz rečenih stranah najuspješnije izvažati mogu, pokazuje nastojanje tolikih vladarah slavne uzpomene, koji su za to postignuće bolje rečene svrhe podizati davali poznate u našoj domovini prema moru vodeće trgovačke ceste.

Ali s ovimi promicati trgovine uzdrma silno iznašašće i podignuće tako zvanih željeznica ili parovozah, koji su za ratne svrhe od neizkazane važnosti, za trgovinu pako i obrtnost život su i duša, na toliko, da su oni današnji dan odlučni čimbenici blagostanja narodnoga. Da li je pako naša domovina i u tome smislu s duhom vremena stupala, da li

⁴⁸ HR-HDA-65, br. 60/1-60/6, LX. sjednica, 13. 8. 1861.

trgovina i obrtnost njezina na onome stupnju, na kojem bi uslied sretna položaja svoga toli dično stajati mogla, to se netreba dokazivati. Ali svjedočenje to, da je naša domovina i u tom pogledu zastala, nuka domorodno ovdašnje gradjanstvo i to osobito prigodom onom, što je nedavno visokomu saboru predloženo gradjenje željeznice od Karlovca do Rieke, da istome visokomu saboru to pitanje u potrebitu pravcu željeznica u našoj domovini isto onako predstavi, kao god što je tječajem više godina isto pitanje mnogim visokim oblastim predstavljalo.⁴⁹

Svatko osjeća, da je od silne nužde shodan put, s kojim bi se iztočne bogate krajeve, naime Erdelj i Ugarska, zatim pogranične zemlje Srbija i Bosna s morem jadranskim spojili, dapače svatko je i osvedočen, da ovaj put ići mora preko plodne Slavonije i Hrvatske tako da se sada samo o tome radi (jer će naskoro biti gotova željeznica sisačko-zagrebačko-karlovačka) s kojim bi se mjestom morskim konačno ova željeznica spojiti ili u kojem bi mjestu ušće ove željeznice biti imalo.

Svaka trgovina gleda na korist i nalika je vodi, koja si put sama pred sobom, kako se veli, po naravi krči. Glavne poluge trgovine jesu putevi koji moraju da svrhi svojoj zadovolje, biti što kraći i što jeftiniji. Mi ćemo dokazati da se ove prednosti u ovom mjestu Senju nalaze, koje prednosti u onom slučaju kad bi se željeznica preko vojničke krajine ovamo potegla ne samo da nebi i najveća očekivanja izpunila, nego bi ih nadvisila.

Da tvrdnja ova, oslanjajuća se jedino na istinu, visokomu saboru u cielosti svojoj predstaviti uzmognemo, uzimaju si nižepodpisani slobodu, istomu visokomu saboru njekoje najvažnije crtice ovdašnje trgovine ovime podnesti.

Već je slavne uspomene cesar Josip II. osjećajući potrebu da se čim kraćim putem Ugarska s morem spoji, naložio bio, da se od Karlovca, kao od mjesta za promicanje trgovine toli važna, po vještacih susjedna okolica dobro razgleda, te su sve bili pronašli, kao god što se je rečeni cesar bio sam nekoliko putah osobno osvjedočio da bi se namienjena cesta voditi imala od Karlovca preko Ogulina u Senj i to tako da bi odavde niz iztočne strane brda Klek, ostavivši sasvim na strani veliku Kapelu, ista cesta ići imala na toliko, da bi sva njezina duljina od Karlovca do Senja iznašala samo 10-11. njem. miljah; ali tim se je bilo takodjer doznalo, da bi ta cesta od Ogulina do Senj prolaziti imala kroz okolicu u kojoj se selah ni gradovah nenalazi, uslied čega odustati se moralo od naznačena pravca te izabrati malo dulji kroz napučene okolice vodeći put, koj je po proračunu od Karlovca do Senja pronadjen bio sa 13 ½ miljah a kasnije, kad se ta cesta u istinu napravila, došla je na 15 miljah daljine.⁵⁰

Drugi važni moment za domaću našu trgovinu nastao je onda kad je ponukavanjem same države g. 1840, pokojni major Knežić bio dobio nalog da utanači put po kojim se željeznica od Siska uzduž turskog korduna do Senja potegnuti imala, koja bi željeznica izvoznjoj trgovini osobiti zamašaj davala. Premda bi pronadjeni po istom Knežiću put

⁴⁹ O problemu tadašnjih pogleda Senjana na izgradnju željeznice: F. VANIČEK, 1862.

⁵⁰ Prema standardnoj konverziji radilo bi se o 117,84 kilometara.

od Siska do Senja samo 20 miljah bio iznašao, te kratkoćom svojom i istu državu na izvodnje bio morao prinukati, dosutalo se je ipak od namjeravanog poduzetja i to po svojoj prilici povodom tim, što su u Beču za temelj bili postavili, da naumljena željeznica mora preko tvrdjave Karlovačke ići.

Od ta doba bijaše osobito nastojanje ovoga grada da postane odlučnim mjestom izvozne trgovine na moru, te je u to ime upotrebljavao razna sredstva kao n. pr. predstavke na Nj. Veličanstvo i visoke oblasti, dapače i iste javne listove, te je svagda imao nepomično pred očima cilj koj se je bio jednom preduzeo, i to ne bez uspjeha, budući je već g. 1846. stekao podpuno priznanje državne vlasti odpisom svojim pod slovom B br. 6083 u Zagrebu dne 8. listopada izdatim.

Ali oko polovice g 1856. činilo se je da će očekivanja ovoga grada na jedanput planuti i to povodom onim, kad je rečene godine izišlo cesaro-kraljevsko pismo kojim se u pogledu kukavnog novčanog stanja svako dopuštanje za gradjenje željeznica obustaviti imalo. Teški ovaj udarac podsjekao je bio, kako se naravno bojati moralo, svako naše nastojanje u tom poslu i odtisnuo želje omet na neizvjestno vrieme, no naskoro prodrila je ipak istinita stvar i građani doživjeli sreću, da su se osvjedočili o otčinskoj skrbi visoke oblasti. Jer akoprem su sve daljne povlastice o željeznica bile obustavljene i sve takve osnove morale se onda odstraniti, izidje ipak zadnji dan iste godine 1856. najvišja naredba kojom se je iz ratnih uzroka, oslanjajući se na mnijenje središnjeg odbora za utvrđivanje, obreklo bilo, da je država sklona podpirati samo željeznicu, koja bi se od Karlovca preko Munjave u Senj potegnuta imala, akoprem pripoznaje da bi sisačko-senjska željeznica kao najkraća, za pučko gospodarstvo gornje krajine osobitu podporu zasžila, te pozivlje u to ime ovdašnje žiteljstvo, da bi pronašlo sredstva, kojimi bi se rečena karlovačko-senjska željeznica može biti privatnimi poduzeći potegnuta dala, oslanjajući svoje mnijenje i na sledećih dokazih:

"U pučko-gospodarstvenom pogledu nebi trgovina nikakove koristi očekivati imala od željeznog puta, koj bi samo do Karlovca vodio, budući da bi se izvozna trgovina odatle k moru i vozni promet u obće morao na kolih obavljati."

S druge strane ostala bi okolica karlovačke krajine nuz: kameniti most⁵¹-zagrebačku, zagrebečko-karlovačku i sisačko-osječko-zemunsku željeznicu sasvim nedotaknuta, te bo se temeljito pobojati moralo, da bi spojivši mjesto Sisak sa južnom državnom željeznicom Beč-Trstom a nepotegnuvši željeznice od Siska k militarško-hrvatskom primorju, moralo na blagostanje ne samo ukupne karlovačke krajine nego takodjer i na iste trgovački prometu Karlovcu sasvim ubitačno djelovati, uslied čega bi, kad bi sva trgovina preko Siska-Karlovca k južnoj željeznici polazila ne samo osiromašenje sledilo, nego bi se time trgovina u morskome gradu Senju skroz ugušila.

Osvjedočenje visoke oblasti o potrebi željeznice preko karlovačke krajine i to od Karlovca u Senj čini svako daljnje dokazivanje suvišno. Niže podpisani usudjuju

⁵¹ Zidani most.

se ipak visoki sabor prilikom ovog toli važnog obrtnog pitanja učiniti pozorna na zanemareno i kukavno stanje vojničke krajine. Najsigurnije i najkorisnije sredstvo da se naša braća iz ponora, u kojem se već kroz 300 godina nalaze, oslobode, stoji sigurno u podupiranju obrnih poduzeća, te pošto se o tom radi, da se željeznica od Karlovca k moru u život privede znajući dobro, da će ona od neizkazanih posljedica za dotične krajine biti, pitamo smjerno: bili se moglo to pitanje, koje bi u povoljnom slučaju gornjoj krajini i susjednim stranam (...) i nepovoljnu pako istu smrt, bi li se velimo, to pitanje moglo tako napriećac riješiti, te na brzu ruku namieniti probitke, kako je to u viskom saboru nedavno predloženo samo onome gradu koj se niti dostojni nije u svoje ime visoki sabor za toliku blagodati zaprositi, već učinivši to kroz treću ruku? Mi se oslanjamo dakle na izrečenu besjedu državne vlasti, po kojoj bi potegnut se imajuća željeznica od Karlovca do Senja prolaziti imala kroz središte gornje krajine, nadajući se, da će i visoki naš sabor nepristranim okom tu stvar razvidjeti i moleći ujedno visoki sabor, da bi u to ime odlučnu svoju besjedu manienio našoj krajini, te njezino blagostanje nepomično pred očima držžao. Stvr bo je jasna da bi se ovim načinom mnogo i mnogo tisućah naroda usrećilo, dočim bi naumjenim onim pravcem, uslied kojega bi međjutim željeznica prolazila kroz samu nenapućenu kamenitu okolicu, sva korist namienjena bila jednom jedinom gradu, koj će i onako za 5-6 godina posebnim parovozom (sv. Petar) spojen biti sa državnom željeznicom i š njom s čitavim carstvom.

Baš jedan uzrok, koji iz potegnut se imajuće željeznice preko vojničke krajine osobite koristi obećaje, stoji u tom, št je i onako već od duljeg remena trgovina iz Bosne potegla se kroz otočku pukovnicu k primorskim gradovima Senju, Rieci i Trstu. Svim je plodovitost Bosne poznata dapače ova pokrajina nadvisuje s plodnosti svoje već sada mnoge druge glasovite zemlje, pa bi uslied pravca, po kojim je već sada trgovina k moru pritisla, mogla ta dosta znatna prevozna trgovina osobito onda silni zamašaj postignuti, kad bi se namjeravana željeznica ako ne već od Siska a ono bar od Karlovca preko vojničke granice do Senja potegnula. Bistromu oko neće izmaknuti golema korist, koja od tuda proizteče, sastojeća naime u tom, da se ova već sada znamenita trgovina s onih stranah k nama pritegne, a to bi se postiglo, kako jur napomenuto time, kad bi namjeravana željeznica što bliže granicah bosanskih prolazila, jer bi se time izvoznoj trgovini bogatih donjih stranah prama moru ne samo stalni temelj položio nego bi se mimogred trgovinom pobočnih stranah to postiglo, da bi se s jedne strane takova željeznica u izobilju naplatila, dočim bi mi s druge strane ove jugoslavenske strane znatnim našim položajem u svjetskoj trgovini na sve privukli, te i u tom pogledu stavljenoj našoj političkoj svrhi tim sigurnije se primakli.

Svi ovi nepobitni razlozi doveli su niže potpisane do tog živog osvjedočenja da smo na sve žrtve priprani, samo da se toli veliko misao u život privede, te nas glede toga ni najmanje nesmućuje ona ponuda, što ju je grad Rieka visokomu saboru sa ono 36.000 sto. učinila, znajući dobro, da rečeni grad u najnovije doba nije priznati htjeo niti Županije svoje niti svojeg vrhovnog župana, da kamo li visoki sabor, nego je tu ponudu

kako je jur napomenuto, preko treće ruke učinio, da si onimi tisućami naklonost sabora trojedne kraljevine prikupi. Nadajući se dakle, da se visoki naš sabor u ovršivanju pravedne stvari neće dati takvim sredstvi podmititi, te ako bi ga morda i politički razlozi na to mamili, izpoviedamo, da su s ove strane još veći politički razlozi, koji nas na to nukaju, da tvrdo vjerujemo, da će visoki naš sabor bez ikakve strasti braneć jedino pravicu samo istinu obljubiti i nje se svagda držati.

Pošto mi dakle visoki sabor trojedne kraljevine molimo, da oko svoje obrati na naznačene strane i ujedno na ovaj naš grad, koj je već u staro doba junačtvom svojim mnogi dični listak poviesti našoj priskrbio a današnjim svojim ponašanjem niti se prošlosti svoje nestidi, niti gled domovine nekalja, pošto ujedno molimo, da se u tom važnom predmetu sjeti takodjer naše braće, koja već 300 godinah pod težkim jarmom stenju: nadamo se da će naš visoki sabor, kao mnoga ina, tako isto i ovo važno pitanje u zrelo razmatranje uzeti i ugledom svojim onako ga znati riešiti, kako to ne samo sadašnja nego i budućda korist naše domovine ali ujedno i korist ovoga grada sa sobom donosi.

*Prilog 2. Preponizne molbe i želje zastupstva slobodnoga i kraljevskoga grada Senja prigodom utjelovljenja grada gradjanskog upravi dana 3. travnja 1872.*⁵²

Prelazkom grada Senja na gradjansku upravu nametnute su gradskom zastupstvu silne i neodoljive brige i potrebe, zato ovo gradsko zastupstvo nemore na ino novo ovom svečanom prigodom Visoku zemaljsku vladu posredstvom Presvietloga banskoga povjerenika Velikog Župana Augusta Dutkovića za što bržu pomoć i milostivo izpunjenje najprećih gradskih potreba smjerno zamoliti, da grad za prvi čas neosjeti nužde i potrebe glede onoga, što je dielomice dosada pod vojnom krajiškom upravom imao a to je izmedju ostaloga:

1. što najbrže umješćenje i ustrojstvo sbornog /: kolegialnoga suda sa podpunom nadlenosti prve molbe, jer je grad u ovom obsiegu i prije imao ovakovi sborni sud pod vojnom krajiškom upravom, pak je za ovakovi već od Preuzvienoga cesaro kraljevskoga Povjerenika viteza Rozenzweiga i natiećaj razpisan bio, budući da grad Senj kao pomorsko trgovački grad nemore obstati ni dana već i radi te okolnosti što je najbliži sborni sud na Rieci preveć udaljen,
2. Izpunjenje cesarskog i kraljevskog najvišeg riešenja od 24 travnja 1870 glede dozvoljenja za gradjenje Senjske željeznice, bez koje se ovaj grad kao najznatnije trgovačke mjesto u hrvatskom primorju do pripadajuće mu trgovinske važnosti podići nije kadar i jer trgovački promet silno iziskuje da se tuzemstvo s morem naprednimi komunikacijami kod ovako važnog lučkoga mjesta sveže,
3. Produženje i dokončanje lučkih jur po ces. i kr. trščanskoj osriednjoj pomorskoj oblasti započelih gradjevinah koje su za očuvanje mnogobrojnoga stranoga

⁵² HR-HDA-78, kut. 31, bez sign.

- brodovlja i radi domaćega brodarstva koje pomoći domaćega brodarskoga društva liepo napredovati počelo potrebite,
4. Smiešćenje sjedišta riečke županije u Senju u slučaju ako bi se ova iz Rieke prenosila jer bi se tim granice i onako malahne riečke županije znatno razširile utielovljenjem ciele primorske obale tja do Karlobaga, po čem bi grad Senj ne samo središte županije sačinjavao nego je i najjudesnije i najprikladnije mjesto za sjedište za županiju, a grad Senj bi dragovoljno nuždne zgrade zato posvetio kojih dovoljno kao nigdje posjeduje,
 5. Budući je stanovništvo Senjsko veoma osiromašilo industrije pako nikakove nama a zanat i obrt neznan tako da osim dnevnične zasluge baš nikakove privrede nema zato bi velika blagodat bila kada bi se u Senju jedna tvornica duhana osnovala za koju grad dovoljnog prostora u svojih velikih magacinih posjeduje,
 6. Iz razloga toga što se u gradu nije od 50 i više godina baš ništa gradilo, gradski tarac, kanali i vodovodi u nahudjem stanju, a školska sgrada glavne građanske učione skoro da bi sruši zašto je gradu odmah za gradjenje školske zgrade i druge neizbježne gradnje i popravke najmanje jedna svota od 100000 for. a. v. nuždna koje znamenite svote grad pako nema jer u gradskoj blagajni nema ništa osim što je u kratko ovo vrieme svoje samouprave zaštedio a zajam učiniti nemore jer nema zato prikladnih hipotekah, zato je grad u ovom trenutku prinudjen visoku zemaljsku vladu ponizno zamoliti da bi mu naznačenu svotu iz navedenih razlogah iz zemaljske blagajne naznačiti ili bar kao beskamatni zajam podieliti izvolila,
 7. Kao pomorskom trgovačkom gradu prekonuždna je gradu Senju trgovačka komora koja mu je već i po vojno krajiškoj vladi dozvoljena bila jer od Rieke do Zadra nema na cijeloj obali morskog zavoda koji bi trgovinske interesse zastupao,
 8. Da se za pomorstvo nautička škola osnuje a ovdašnja gimnazija u realnu gimnaziju primerno trgovačkom značaju grada preobrazi,
 9. Da bi se izhodilo, da grad Senj i najdalje kao posadno mjesto ostane kao što je sve do pred dvije nedelje bio, jer je posada za javnu sigurnost grada, gdje se kao u Senju strani mornari raznih narodnostih pak silni kiriaši i seljaci stiču a grad posjeduje dovoljnih prostorijah za veću posadu u tako zvanom "Kaštelu" neobhodno nuždna.

U Senju 3. travnja 1872.

Prilog 3. *Popis birača iz 1875. koji su glasovali na saborskim izborima za Senj*⁵³

1.	Juro pl. Domazetović	za Crnatka	30.	Petar Butorac	za Crnatka
2.	Isidor Vuić	za Crnatka	31.	Ivan Biankini	za Crnatka
3.	Jovo Petrović	za Crnatka	32.	Dragutin pl. Burdač	za Crnatka
4.	Vjekoslav Zoff	za Crnatka	33.	Mile Sokolić	za Crnatka
5.	Franjo Jesenko	za Crnatka	34.	Miroslav pl. Vukelić	za Crnatka
6.	Jandre Škiljan	za Crnatka	35.	Ivan Ećimović	za Crnatka
7.	Mile Milek	za Crnatka	36.	Juro Spanić	za Crnatka
8.	Vjekoslav pl. Rubeli	za Crnatka	37.	Mile Trbović	za Crnatka
9.	Juro Jakšić	za Crnatka	38.	Eduard Župan	za Crnatka
10.	Ivan Rastić	za Crnatka	39.	Luka Rukavina	za Crnatka
11.	Ante Sladović	za Crnatka	40.	Ivan Matašić	za Crnatka
12.	Mavro Pintarić	za Crnatka	41.	Lovro Rastić	za Crnatka
13.	Ivo Čiča	za Crnatka	42.	Joso Tićak	za Crnatka
14.	Nikola Smojver	za Crnatka	43.	Franjo Rubčić	za Crnatka
15.	Joso Biondić	za Crnatka	44.	Franjo Vrhovac	za Crnatka
16.	Vjekoslav Turić	za Crnatka	45.	Franjo Miletić	za Crnatka
17.	Franjo Vinski	za Crnatka	46.	Vale Veljačić	za Crnatka
18.	Ante Bukovac	za Crnatka	47.	Petar pl. Homolić	za Crnatka
19.	Ivan Pacher	za Crnatka	48.	Antun Bezjak	za Crnatka
20.	Ante Skorić	za Crnatka	49.	Ivo Nep. Stanisić	za Crnatka
21.	Tomo Ivanušić	za Crnatka	50.	Ante Matković	za Crnatka
22.	Dojmo Skrgatić	za Crnatka	51.	Vaso Pauković	za Crnatka
23.	Lovro Kovačević	za Crnatka	52.	Vinko Biankini	za Crnatka
24.	Mile Marušić	za Crnatka	53.	Agustin Samaržia	za Crnatka
25.	Mil Cvitković	za Crnatka	54.	Vjekoslav Bosnić	za Crnatka
26.	Tome Simat	za Crnatka	55.	Ivan Krajač	za Crnatka
27.	Dujo pl. Vukelić	za Crnatka	56.	Natal Lokmer	za Crnatka
28.	Stanko Banović	za Crnatka	57.	Joso Hrabrić	za Crnatka
29.	Makso pl. Rubeli	za Crnatka	58.	Venceslav Pavlat	za Crnatka

⁵³ HR-HDA-79, Unutarnji odjel zemaljske vlade, kut. 117. Broj zabilježenih izbornika odgovara ukupnom broju izbornika koji su sumarno navedeni u izbornom zapisniku

59.	Filip Karlić	za Crnatka	91.	Venceslav Kargačin	za Erlera
60.	Tomo Barili	za Crnatka	92.	Jakov Rupčić	za Erlera
61.	Frano Čiković	za Crnatka	93.	Franjo Dujmović	za Crnatka
62.	Ivan Serdoč	za Crnatka	94.	Ludvig Škratić	za Crnatka
63.	Martin Matasić	za Crnatka	95.	Tomo Matić	za Erlera
64.	Franjo Miletić	za Crnatka	96.	Vinko pl Vranyczany	za Erlera
65.	Ive Radetić	za Crnatka	97.	Nikola Dujmović	za Erlera
66.	Lavoslav Rubčić	za Erlera	98.	Frane Packer	za Erlera
67.	Božo Subrt	za Erlera	99.	Niko Vinski	za Erlera
68.	Ivan Jurković	za Erlera	100.	Frane Srdoč	za Erlera
69.	Kozmo Tian	za Erlera	101.	Vale Rukavina	za Erlera
70.	Ivan Devčić	za Erlera	102.	Ignacio Vinsky	za Crnatka
71.	Ante Vlahović	za Erlera	103.	Hypolit Joanusić	za Crnatka
72.	Josip Giordano	za Erlera	104.	Jeriman Barac	za Crnatka
73.	Franjo Merzljak	za Erlera	105.	Juro Devčić	za Erlera
74.	Joso Legac	za Erlera	106.	Gašpar Jerko	za Erlera
75.	Ivan Šojat	za Erlera	107.	Ivan Paganetto	za Erlera
76.	Blaž Dujmić	za Erlera	108.	Gajetan Bedini	za Crnatka
77.	Tomo Drnević	za Erlera	109.	Gapar Matković	za Crnatka
78.	Franjo Stipaničić	za Erlera	110.	Božo Mihovilić	za Crnatka
79.	Mile Popović	za Erlera	111.	Ivan Švrljuga	za Erlera
80.	Vinko Pulanić	za Erlera	112.	Ivan Accurti	za Erlera
81.	Pavo Vrhovac	za Erlera	113.	Ante Gjurković	za Erlera
82.	Bartul Tićak	za Erlera	114.	Josip Vidović	za Erlera
83.	Ivan Ferlan	za Erlera	115.	Franjo Olivieri	za Crnatka
84.	Vinko Cikota	za Erlera	116.	Petar Sladić	za Crnatka
85.	Filip Ferlan	za Erlera	117.	Božo Klemenčić	za Crnatka
86.	Josip Tausani	za Erlera	118.	Julio Kresser	za Erlera
87.	Gašpar Biankini	za Erlera	119.	Valerio Scrobogna	za Crnatka
88.	Adalbert Miksić	za Erlera	120.	Frane Biljan	za Crnatka
89.	Ivan Jelašek	za Erlera	121.	Viktor Mihajlović	za Erlera
90.	Franjo Zimmermann	za Erlera	122.	Franjo Karin	za Erlera

SENJ AND THE ELECTIONS FOR THE CROATIAN PARLIAMENT
IN THE CONTEXT OF DEMOBILISATION

Summary

With the fall of the absolutist administration and the restoration of constitutionalism in the Banovina of Croatia (1860-1861), the question of holding the Croatian Parliament once again came to the fore. According to the electoral rules, the town of Senj had the right to two representatives, and the Senj Chapter to one representative. Thereby a similar arrangement of representation was adopted as in the elections for the first representative parliament in 1848, to which Senj sent the same number of representatives. At the same time, a significant part of the Croatian political public also demanded that the issue of separating Senj from the Military Frontier be raised.

During the parliamentary sessions, the representatives in a special petition asked the king to abolish the military administration in the town of Senj and that its status of a free royal town was recognised, which gave the Senj issue one of the most visible places in the parliamentary work. In this petition, they specifically referred to Rijeka, which had made significant progress under civilian administration, whilst Senj was constantly deteriorating under military administration. Thereby, the problem of Senj was seen in the context of a wider economic and transport policy that mirrored the power relations upon the construction of the Austro-Hungarian order. According to the temporary law on the electoral order for the Parliament of the Triune Kingdom from 1867, the town of Senj had the right to one representative, which was a consequence of the significantly reduced total number of parliamentary representatives before the Croatian-Hungarian Settlement. After the abolition of the military administration (1871), Senj always had its own constituency, and its electors elected one member of parliament. In addition, the bishop of Senj also held a secure place amongst the virilist members. The grand prefects of Rijeka and, from the 1880s, Lika-Krbava counties, where Senj was located, also received ban invitations.

Despite the limited right to vote, the results reflected the ratios of power of the leading political currents, which, due to the decline of economic power, went in favour of the opposition representatives from the ranks of the Party of Rights. Finally, amongst the representatives of Senj there were people who were not born in Senj, however, the success of people from Senj was also recorded in other constituencies.

Keywords: Senj, Military Frontier, demobilisation, Croatian Parliament, parliamentarianism